

SALLIVUS JA RAHVUSSUHTEDE EESTIKEELSES AJAKIRJANDUSPILDIS

PIIA TAMMPUU

Saateks: meedia ja sallivus

Vabariigi valitsuse tegevuskavas “Mitte-eestlaste integratsioon Eesti ühiskonda” on avaliku arvamuse, informatsiooni, meedia ja avalikkussuhete valdkonna integratsioonialaste eesmärkide all ühe ülesandena nimetatud vastastikuse sallivuse kujundamist ja kultuuridevahelisele suhtlusele avatud hoiakute kujundamist ühiskonnas. Integratsiooniprotsesside meediamonitooringu raames analüüsisime ühe aspektina seetõttu ka sallivusetemaatikat eestikeelses ajakirjanduses. Analüüsis pakkus huvi, milliseid hoiakuid väljendavad eestikeelsed päevalehed suhtumises mitte-eestlastesse ja rahvussuhete küsimusse, millisenä kajastab eestikeelne trükimeedia suhteid eesti- ja venekeelse elanikkonna vahel, millistes rahvussuhete ja integratsioonivaldkondades võib täheldada sallivuse ja tunnustuse kasvu ning millistes valdkondades püsib vastupidiselt tõrjumine suhtumine.

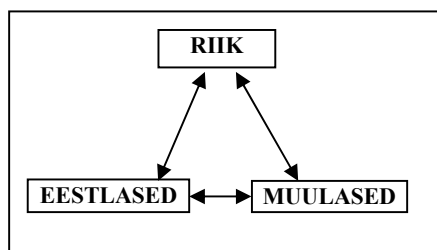
Vaadeldes sallivust ajakirjanduslikus kontekstis, tuleb eristada kahte tasandit: ühelt poolt, millest tekstides kirjutatakse ehk sallivuse-sallimatuse probleemi enda käsitlemine, teisalt aga, kuidas millestki kirjutatakse ehk millist sõnakasutust, pöördumisvormi, hinnangulist suhtumist või tähendusvarjundeid tekstides kasutatakse. Seega ei pruugi meedias nagu ühiskonnas tervikuna esineda mitte niivõrd avalikku, ilmset sallimatust, vaid see võib eksisteerida ka varjataval kujul.

Käesolev peatükk vaatleb kokkuvõtlikult eestikeelses pressis 1999.a kujunenud rahvussuhete pilti läbi sallivusprisma, toetudes sealjuures käesoleva uurimuse väidetele ning illustreerides neid kohaste tekstinäidetega.

Eestlased, mitte-eestlased ja Eesti riik

Eesti ühiskonnas hetkel toimivaid rahvussuhteid võib integratsiooniparadigma kontekstis analüüsida mudeli abil, mis koosneb kolmest suhtetasandist: eestlaste ja mitte-eestlaste omavahelised suhted ja mõlema rahvuskogukonna suhe Eesti riigiga (Vt Joonis 1).

Joonis 1. Rahvussuhete hetkemudel

Antud mudel kirjeldab olukorda, kus ühe poliitilise üksuse piires on tegemist kahe eraldiseisva sootsiumiga. Eesti ühiskonna jaoks konstrueeritud sallivuse arengumudel (vt käesolevas broshüüris I.Pettai “Eestlaste ja mitte-eestlaste vastastikune sallivus”) näeb kaugema sihina ette kahe rahvusrühma lähenemise sedavõrd, et kaoks ühiskonna senine lõhenemine rahvuslikul pinnal. Sallivuse areng Eesti ühiskonnas viitab just distantsi vähenemisele ja avatuse kasvule eestlaste ja mitte-eestlaste vahel.

Lisaks elanikkonna uuringutele on rahvusrühmade vahelist läheduse-kauguse dimensiooni võimalik hinnata ka ajakirjandusmaterjalidele toetudes.

Eestikeelses trükimeedias 1999.a avaldatud materjalidest võis leida mitmeid märke, mis näitavad, et vastandumine teljel eestlased-muulased on teatud määral taandumas. Integratsiooni kahepoolse olemuse tunnustamise kontekstis on hakatud kriitilisemalt suhtuma eestlaste ja Eesti riigi rolli integratsiooniprotsesside edendamisel. Rahulolematuse allikaks rahvussuhete olukorras pole enam üksnes mitte-eestlaskond, vaid suurelt osalt ka parlamendi ja valitsusasutuste tegevus integratsiooniprotsesside seadusandlikul suunamisel ja integratsioonipoliitika elluviimisel. Ootused ja kriitika integratsiooniprotsessi suhtes on meediatekstides sageli suunatud eeskätt riigi aadressile. Mõneti on see

tendents eksitav, sest reaalne integratsioon ei toimu mitte riigi ülaltpoolt juhtimisel, vaid ikkagi inimeste omavaheliste suhete tasandil ja individuaalse valmisoleku alusel.

Kuigi ajakirjandusest võis leida mitmeid positiivseid näited heade suhete kujunemisest ja koostöö kujunemisest kahe rahvusühenduse vahel, piirdusid need enamasti konkreetsete integratsiooniprojektidega (vene laste ja noorte võõrustamine eesti peredes ja taludes, erainitsiatiivil korraldatud keelesaagrid, vene noorte vahetuse korras viibimine eesti koolides) ega lükanud ümber tõdemust, et distants eestlaste ja mitte-eestlaste vahel püsib jätkuvalt. Asjaolu, mida on hakatud ajakirjanduses rõhutada ja mida kaldub kinnitama ka elanikkonna arvamus (vt käesolevas broshüüris J.Kruusvall "Integratsioon rahva teadvuses") on, et eestlased ja mitte-eestlased elavad tegelikult erinevates kultuuri-või informatsioonides, mille vaheline kommunikatsioon (suhtlus) on kas olematu või äärmiselt napp. Mitte-eestlase ja eestlase eraldavatest barjääridest rõhutatakse eestikeelses ajakirjanduses valdavalt kahte: poliitilisi erimeelsusi ja lojaalsuse(tu)se küsimust ning riigikeeleoskamatust. Eelmise aasta sündmuste taustal tõusis eestikeelses ajakirjanduses teravalt esiplaanile just esimene tegur.

Poliitilised erimeelsused ja lojaalsuse küsimus

Balkanil puhkenud sõjalise konflikti kohalikud vastukajad tekitasid meedias kaks rahvuslikul alusel eristunud poliitilist vastasleeri – vene noored, kes protesteerides NATO sekkumise vastu Kosovo konflikti, ühinesid Venemaa ametliku seisukohaga, ning eestlased, kes toetasid valdavalt Eesti riigi ja Läänemaailma positsioone antud küsimuses. Poliitilistele erimeelsustele viidates suurendati kahe kogukonna vahelist kujutluslikku distantsi veelgi, luues kahtlusi ja negatiivseid hoiakuid integratsioonistsenaariumi realiseerumise suhtes: *"Sellised on siis need Eestile «solidaarsed» inimesed, keda tahetakse iga hinna eest integreerida."* (PM 16.04.99); *"Kas on võimalik ikkagi venelaste reaalne integreerimine Eesti ühiskonda, kas on võimalik uue põlvkonna kasvatamine põlvkonnaks ilma rahvusliku vihkamiseta, kui üks rahvusühend, tundub, pole humanismiparadigmast veel midagi kuulnudki?"* (PM 03.04.99.). Keelekasutusega, millega mitte-eestlase antud sündmustega seoses kirjeldati, tauniti mitte-eestlastest noorte käitumist ning kujutati neid kui võõra kultuuri või tsivilisatsiooni esindajaid: *"Toida hunt palju tahad, ikka vaatab metsa poole, võib siiski hinnata siinsete venelaste käitumist, kes taas iseseisvunud Eestis on osasaanud kõigest kiiresti läänestuva ühiskonna saavutustest. Praegu ei hoianad aga Eesti olulisimate välispoliitiliste partnerite USA ja Euroopa mõjukaimate riikide poole, vaid Venemaa väikse venna Serbia poole"* (EPL 03.04.99); *"need kaootilised, kärarikkad ja poolpurjus üritused"*.

Teisalt seati mainitud protestiavalduste ja mittekodanike kaitsevæteenistuse küsimuse tõstatamisega seoses ajakirjanduses kahtluse alla mitte-eestlaste lojaalsus Eesti riigi suhtes tervikuna. Lojaalsuse kujunemine on aga samaaegselt ühiskonnas läbi viidud sotsioloogilise monitooringu järgi eestlaste jaoks integratsiooniprotsessidest tähtsuselt üks olulisimatest (vt käesolevas broshüüris J.Kruusvall "Integratsioon rahva teadvuses"). *"Sellistest vaenulikest"* ja *"olematu lojaalsusega venekeelsetest «kaaskodanikest"* kirjutades, lõi ajakirjandus tegelikult soodsa pinnase usaldamatuse ja nn vene-hirmu levikuks ühiskonnas. *"Paljud Kuku raadio öösaatesse helistajad on olnud lausa hirmul... Ollakse veendunud, et nn viies kolonn ehk siinsete venelased hauvad Moskva taktikepi all plaani Eesti taashõivamiseks... Hirmule pani krooni pähe siinsete venelaste suhtumine Kosovo sõtta, mis on enamalt jaolt risti vastupidine eestlaste omale."* (PM 14.04.99).

Ei saa öelda, et mitte-eestlaste lojaalsust puudutavad seisukohad vaid ühepoolseks oleks jäänud, kuid ajakirjanduses jäid antud aspektis domineerima kahtlevad toonid, õõnestades sel viisil eestlaste niigi habrast lojaalsuse-usku mitte-eestlaste suhtes.

Integratsioon ja keeleküsimus

Poliitiliste küsimuste kõrval on keelete erisuste roll rahvusühenduse lahutava tegurina eesti ajakirjanduspildis küll olemas, kuid suhtumises riigikeeleoskuse küsimusse võib märgata olulisi nihkeid. Mitte-eestlaste riigikeeleoskuse puudumist või puudulikkust ei seostata ajakirjanduses enam mitte niivõrd muulaste tahtmatusega eesti keelt omandada, kuivõrd riigi suutmatusega tagada piisavalt keeleõppevõimalusi ja keeleõppe taset. *"Muukeelsete*

inimeste kiituseks tuleb öelda, et absoluutne enamus tahab neist keelebarjääri ületada ja peab seda esmatähtsaks ka oma laste puhul. Asi on kvaliteetse keeleõppe korraldamise taga” (PM 02.03.99). “Praktiline integratsioon ei tohi toimuda üle kivide ja kändude. Riigikeele omandamine ei pea õpiahimuliste jaoks välja nägema nagu läbitung hallist kivist.”(PM 10.07.99). Muulaste pingutusi eesti keelt õppida pigem tunnustatakse ning samaaegselt demonstreeritakse eestlaste valmisolekut neid selles protsessis aidata. Eestlaste ja mitte-eestlaste positiivse suhtemudeli sagedasemateks näideteks kujunesid eestikeelses ajakirjanduses just vene noorte võõrustamine eesti peredes ja vene noorte vahetuskäigud eesti koolidesse keeleõppe ja kultuuri tutvustamise eesmärgil ning erainitsiatiivil korraldatavad keelelaagrid. Täiskasvanute keeleõppe probleemide taustal jätkub ajakirjanduses samal ajal mitte-eestlaste umbkeelsusega “sildistamine”.

Kuigi eesti keele oskuse omandamise nõue on eestlaste jaoks säilitanud integratsiooniprotsesside seas primaarsuse (vt käesolevas broshüüris J.Kruusvall “Integratsioon rahva teadvuses” ja I.Proos “Keeleoskus ja keelesuutlikkus”), on vähemalt ajakirjanduslikes seisukohtades hakatud tasapisi mõistma, et sanktsioonide ähvardusega keeleküsimusele lähenemine pole tulemuslik ning integratsioon peab kulgema tasakaalustatult ka õiguslik-poliitilistes ja sotsiaal-majanduslikes sfäärides. *“Rahvusprobleemide arutluses tavatsetakse keskenduda vaid keelele. See on teadagi tähtis. Kuid tähtsusetud pole ka kümmed muud suhted, millest koosneb inimeste igapäevane elu ja mis kokkuvõttes kujundavad ühiskonna näo ja selle arengu” (PM 14.12.). Nii on keeleõppeprotsessi käsitlevates artiklites hakatud üha enam rõhutama kontaktide olulisust eestlaste ja mitte-eestlaste vahel ning eelnevalt puudutatud poliitiliste erimeelsuste ja lojaalsu(setu)se küsimuse taustal tõstatus ajakirjanduses riigikeeleõppe problemaatika kõrval teravalt ka Eestikeskse mõtteviisi kujundamise vajalikkus mitte-eestlaste seas.*

Okupandid versus rahvusvähemus

Kuigi integratsiooniteema käsitluses on eestikeelses ajakirjanduses toimunud võrreldes varasema perioodiga nihe ratsionaalse ja kriitilise arutelu suunas ning ajakirjanduslikust integratsioonidebatist võib välja lugeda eestlastepoolse integratsioonivalmiduse kasvu, on ühes aspektis säilinud vaateviis, mis oli eestikeelsele pressile iseloomulik pigem 1990.aastate esimesel poolel. Tegemist on vaateviisiga, mis koondab endas negatiivse ajaloolise kogemusega seotud argumente ning on tugevalt eksklusiivse orientatsiooniga. Keskseks argumentiks antud vaateviisi puhul on seisukoht, mille järgi ei saa Vene päritolu mitte-eestlasi käsitleda (ajaloolise) rahvusvähemusena, vaid tegemist on nõukogude okupatsiooni pärandiga, kelle suhtes ei saa rakendada vähemuste õigusi. Mainitud seisukohad on ametlikest sõnavõttudest taandunud ning eksisteerivad peamiselt lugejakirjades, mida iseloomustab sageli tõrjuv ja skeptiline suhtumine mitte-eestlastesse ning kohandumispuudlustusse Eesti ühiskonnas. Mõned näited: *“Sõda Eesti suhteliselt ebakindla iseseisvuse kaitseks ei ole katsejānes selleks, et näha, kas vaenuliku elemendi lojaalsuse kasvatamine ja Eesti keskkonda integreerimine on õnnestunud või mitte.” (PM 19.04.99); Miks ei ole ülemkomissar van der Stoep selgitanud Eestis ja Lätis elavatele vene ekspatriantidele, et nad soovi korral neis riikides edasi elada peavad olema riigile lojaalsed, valdama korralikult riigikeelt, täitma kõiki selle riigi seadusi, ja alles siis hakkama taotlema endale õigusi nagu see on mujal maailmas? (EPL 12.01.99).*

Mitte-eestlaste surumine okupantide rolli ning nende seostamine okupatsiooniga tekitatud ülekohtuga on sotsioloogide hinnangul loonud mitte-eestlastes aga nn okupandikompleksi, mis viitab tunnustatuse puudumisele ja sellest tingitud ebakindlusele: *“Okupandi-kompleks, mida Eestimaa venelased endas kannavad, seab venelastele vabatahtlikud barjäärid paljudeks ettevõtmisteks Eesti riigis. Okupandiks olemist ehk vastutust endise Nõukogude Liidu kõigi kuritegude eest on Eestis elavatele venelastele sisendatud uue vabadusvõitluse algusest peale, veel enne seda, kui taastati Eesti iseseisev riiklus.”(PM 07.04.99).*

Praeguseks on “okupandi”, “kolonisti” jt negatiivsele ajaloolisele pärandile viitavatest, Eestile või eestlastele vastandatavatest nimetustest mitte-eestlaste puhul valdavalt loobutud ning mitte-eestlaste nimetamisel kasutatakse eestikeelses ajakirjanduses neutraalsemaid ja pigem Eestile viitavaid pöördumisvorme nagu Eesti venelased, kohalikud muulased jne.

Eestlaste sallivuse müüt?

Emotsionaalsusele ning rahvuskesksele ideoloogiale rõhuva argumentatsiooni asendumisele ratsionaalse ja kriitilise aruteluga viitab ka asjaolu, et seoses integratsiooni ning enamuse vähemuse suhete (ümber)mõtestamisega on hakatud lõhkuma ka teatud rahvuslikke müüte. Viimaste hulka võiks asetada ka müüdi eestlaste sallivusest. Eestlaste sallivuse kinnituseks on toodud asjaolu, et eestlased pole kunagi alustanud avalikku vaenukampaaniat mõne rahvusrühma vastu ning ühiskonnas on suudetud vältida rahvuskonflikte. Sallivus aga ei samastu avaliku sallimatuse ja vaenu puudumisega, vaid on määratletav märksa laiemalt – avatuse, tunnustuse ja lugupidamise kaudu.

Eestlaste sallivuse problemaatika kumab ajakirjandustekstidest läbi mitmel tasandil. Üheltpoolt võis eestikeelsest ajakirjanduses leida sagedamini enesekriitilist lähenemist eestlaste suhtumisele mitte-eestlastesse ja nende väljavaadetes Eesti ühiskonnas. *“Kohalikke valimisi puudutavas 30. juuli Postimehe juhtkirjas tundub, et tavakohane ajakirjanduslik erapooletus ning kaine analüüs on äkitselt asendunud rahvusliku hüsteeriaga. /.../ Sest kuidas muidu tõlgendada juhtkirja lõpplauset, et oleks ühtaegu kurb ja häbiväärne, kui Tallinn saaks endale mitte-eestlasest linnapea? Kaut me õhutame sellist vaenu?”* (PM 03.08.99); *“Jevgeni Kogani kui Interliikumise võrdkuju kuulumine Tallinna volikogusse oleks tõsiusklikele eestlastele raske pala alla neelata. Koganita on kergem, vähemalt praegu, mil tolerantne suhtumine teistsuguste vaadetega inimestesse on ühiskonnas veel nõrgalt arenenud.”* (PM 02.11.99).

Teiselt poolt puudutatakse mitte-eestlastest kirjutades üha sagedamini seda aspekti, kuidas mitte-eestlased tajuvad eestlaste suhtumist neisse. Mitte-eestlaste hinnangute kaudu loodavas pildist ilmneb sageli eestlaste halvustav või üleolev suhtumine või selle tunnetamine: *“Siis meenutab doktor Shvarova suurt Eesti-hirmu. “Meie arstid ja patsiendid kartsid varem Tallinnasse ja Tartusse minna. Arvasid, et saavad seal selle pärast sõimata, et nad on venelased...”* (EPL 13.11.99). *“Maksim Golovko hinnangul peab ühiskonda sulandumine algama väljastpoolt, eestlastest. “Eestlaste suhtumine on ikka selline, et Kirde-Eesti on eriline kant, kus elavad teistsugused inimesed ...Meid vaadatakse pilguga”ahhaa, teie olete ju seal”*” (SL 05.05.99).

Mitte-eestlaste, eriti noorte suhtumist eestlastesse näidatakse sealjuures isegi positiivsema ja avatumana. *“Noored venelased nendivad, et eestlased peavad venelasi kuritegelikeks ja alkohoolikuteks. Sellest stereotüübiga hoolimata peavad nemad eestlasi abivalmiks ja sõbralikeks.”* (PM 11.12.99)

Kuigi vastastikust sallivust ja avatust on seostatud osaliselt ka põlvkondliku küsimusega, oletades, et nooremad generatsioonid on kontaktidele ja suhtlusele avatumad, võis ajakirjandusest leida ka vastupidist kinnitavaid ja hoiatavaid näiteid: *“Beach Party kogunenud nooremad eestlased ei käi erinevalt kohalikest venelastest vist eriti tihti rahvusvähemuste integratsiooniseminaridel. Heauskselt Põhja-Eestist lõunasse ingliskeelse nimega peole jõudnud venelased said eestlastelt armutult kolki. Sellepärast, et on venelased. Tallinnas venelaste käest peksa saama harjunud eestlased said oma rahvusliku rahulduse taaralastele püha järve ääres.”* (SL 07.06.99).

Eelnevatest tekstilõikudest ilmneb, et tegelikkuses moodustavad reaalsed sallimatuse juhtumite või kogemuste kõrval kaaluka osa ka lihtsalt kujutlused või mõttelised hoiakud. Ajakirjandus võib siinjuures toimida kahepidselt: ühel poolt müütide ja negatiivsete kujutluste kummutajana või vastupidiselt, nende tekitajana.

Kokkuvõtteks

Kuidas siis ikkagi jõuda rahvussuheteni, mida võiks kirjeldada tunnustuse, lugupidamise ja koostöö kaudu? Üheks lahenduseks võib pidada pragmaatilise lähenemise esiplaanile nihkumist. Pragmaatiline lähenemine vaatleb rahvussuhete- ja integratsiooniprobleeme ühiskonna kui terviku seisukohalt ning peab nende lahendamist oluliseks ühiskonna stabiilsus- ja arenguhuvide seisukohalt.

Käesolevas uurimuses vaatlesime pragmaatilise lähenemise näidetena argumente, nagu mitte-eestlaste kaasamine riigijuhtimisse ja kodanikkonna kasv on Eesti riigi huvides ning mitte-eestlased kui inimkapital on ressurss Eesti riigi arenguks:

-*“Vene erakondade jagunemine kahte konkureerivasse nimekirja võib tähendada venelaste väljajäämist Riigikogust üldse ning see oleks kindlasti miinusmürgiga sündmus. Eestlastele võivad parlamendis istuvad*

vene poliitikud mitte-meeldida, aga nende sealolek on Eestile vajalik nii sisemise stabiilsuse kui välispoliitika huvides.“ (PM 19.01.99);

-“Siit tulenevalt sõltub Eesti ühiskonna integratsioon, tema ühiskondlik stabiilsus ja demokraatia perspektiiv suures osas sellest, kui kiiresti kaob siin kodakondsusetus ja sellest tingitud ebakindlus.” (PM 02.03.99);

-“Nüüdseks on enamik erakondi hakanud ettevaatlikumalt suhtuma väljarändesse kui rahvastikupoliitika nurgakivisse. See annab lootust, et riigi demograafilise olukorra silmnähtava ja pikaajalise halvenemise taustal õpitakse inimkapitali hindama mitte ainult läbi etnilise prisma (PM 02.03.99).

1999.a meediamonitooringu tulemustest on oluline esile tõsta asjaolu, et kujutlused erinevatest kogukondadest on ajakirjanduspildis tasakaalustumas: negatiivset ei projitseerita enam üksnes teisele etnilisele kogukonnale (mitte-eestlastele), vaid ka oma rahvusgrupp (eestlasi) on hakatud hindama enesekriitiliselt positsioonilt. Mitte-eestlasi üldistavate ja kogukonna-kesksete käsitluste kõrvale on tekkinud arvukalt positiivseid portreekirjutisi ja olemuslugusid konkreetsetest isikutest. On iseloomulik, et mitte-eestlastest umbisikulisena ja üldistatuna kõneldes on hinnangud märksa kriitilisemad kui mitte otseselt halvustavad, samas konkreetsete inimeste puhul kasutatakse inimlikumat ja heatahtlikumat lähenemist. Olemuslood näiteks Narva noormehest Dmitrist, kes koolivaheaegadel rassis Tartumaa talus tööd teha, et saada vaheldust oma kodulinnast ja parandada oma eesti keele oskust, õpihimulistest Narva Pähklime Gümnaasiumi õpilastest või Sillamäe algkooli eesti keele õpetajatest, kes “rahvavaenlastena” ei lase väikestel sillamäelastel eesti keelt selgeks saada, kannavad endas tugevat sallivusesõnumit, mis rõhutab mõistmise ja tunnustuse vajadust.

Seetõttu on äärmiselt oluline, et ajakirjanduses toimuva debati kõrval integratsiooniperspektiivide ja valikute üle, kõneldaks ka konkreetsetest inimestest, nende hirmudest ja püüetest, soovidest ja mõtetest, toetades sel viisil Eesti integratsioonimudelile omast individikesksust. Nii võib juhtuda, et “Saame endalegi ootamatult teada, et paljud venelased ei olegi umb-Vasjad, kelleks eestlased neid tihti peavad.” (SL 06.05.99).

Ühest sarnastest olemuslugudest jäi eriti meelde üks seik: “Seisin tühjas klassis, panin oma viimase tunni järel asju kokku. Järsku poetus välja pisikene neiu, kes oma suuri silmi pilgutades mulle väga tõsiselt teatas: “Te ju nägite nüüd, et venelased pole halvad inimesed, öelge seda teistele eestlastele ka.”” (EPL 17.04.99). Kui sarnaseid sõnumeid ajakirjanduse kaudu tõepoolest eestlasteni suudetakse viia, on integratsiooniprotsessi oluline panus antud.